

Dušan Kos

Problem Hermanovega sodišča

KOS, Dušan, dr., znanstveni svetnik, ZRC SAZU,
Zgodovinski inštitut Milka Kosa, Novi trg 2, SI-1000
Ljubljana

929.52Celjski:340.15"1425"

PROBLEM HERMANOVEGA SODIŠČA

V članku avtor predlaga novo rešitev problema značaja sodišča, ki je leta 1425 procesiralo in oprostilo Veroniko Deseniško, drugo ženo grofa Friderika II. Celjskega obtožbo o čaranju in zastrupljanju. Friderikov oče grof Herman se je zato znesel nad mlado snaho, najprej s postavitvijo pred sodišče, nato pa z njeno zunajsodno usmrtitvijo. Doslej so raziskovalci menili, da je proces potekal na posvetnem sodišču. Na podlagi vsebine obtožbe, kot jo predstavlja edini vir »Kronika grofov Celjskih« iz srede 15. stoletja, pa kaže, da ta primer najbrž ni šel v kontekst posvetnega, temveč cerkvenega sodstva.

Ključne besede: *Veronika Deseniška, Friderik Celjski, zakonska zveza, čarovništvo, sodni proces 1425*

Kos Dušan, PhD, Scientific Councillor, ZRC SAZU
(Scientific Research Centre, Slovenian Academy of
Sciences and Arts), Milko Kos Historical Institute, Novi
trg 2, SI-1000 Ljubljana

929.52Celjski:340.15"1425"

THE PROBLEM OF HERMAN'S COURT

In his article, the author offers a new solution to the problem of the character of the court that processed and acquitted Veronika Desenice, the second wife of Count Friderik II of Celje, on account of witchcraft and poisoning in 1425. Friderik's father, Count Herman, subsequently vented his rage on the young daughter-in-law, first by bringing her to trial and later by executing her extrajudicially. Up to now researchers have believed that the process took place in a secular court. However, the content of the charge, as presented in the only source, the Chronicles of the Counts of Celje from the mid-15th century, shows that the case probably did not fit in the context of secular but rather church judicature.

Key words: *Veronika Deseniška, Friderik of Celje, marriage, witchcraft, 1425 judicial process*

Po skoraj šestih stoletjih je zgodba še vedno intrigantna: potem ko je po sedemnajstih letih zakona leta 1422 ali 1423 Elizabeta Krško-Modruška, žena grofa Friderika II. Celjskega (ok. 1379–1454), ki je že od leta 1415 živela ločeno od moža, umrla v precej čudnih okoliščinah, se je po besedah avtorja »Kronike grofov Celjskih« v javnosti umora osuamljeni vdovec Friderik leta 1425 mimo volje očeta grofa Hermana II. in nasvetov svaka kralja Sigmunda legalno (tj. z duhovnikovim blagoslovom), a na skrivaj poročil s statusno nižjo plemkinjo Veroniko, s katero je imel baje razmerje že v času življenja prve žene. Očetovo jezo nad novo snaho je podžigalo zavedanje, da je sinov libido ogrozil desetletna prizadevanja Celjskih, da se s pomočjo Krških knezov utrdijo na Ogrskem. Oče je v zadregi pred razburjenim hrvaškim svaštvom sina po njegovem neuspelem poskusu bega na Beneško še istega leta interniral na celjskem Zgornjem gradu, Veroniko pa ujel in jo postavil pred sodni tribunal, češ da je poroko dosegla s čarovnijo nad Friderikom ter ga nato celo poskušala umoriti s strupom in čarovnijami. Še isti dan pa je ženska odkorakala s sodišča oproščena vseh obtožb.¹ S sodišča mogočnega grofa Hermana? Kako je bilo to mogoče?!

V slovenskem (pa tudi tujem) zgodovino-pisju se dolgo krešejo mnenja o resničnosti tega sodnega procesa in značaju Hermanovega sodišča. Najprej o prvem: kljub pomislekom nekaterih zgodovinarjev, ki so obupali nad rezultati analize procesa, in na koncu zaradi kontradiktornosti skromnih poročil celo domnevali, da procesa ni bilo,² ravno sugestivni opis in poudarjanje Hermanovega procesnega poraza izpod peresa Celjskim grofom naklonjenega avtorja kronike kažeta, da se je proces res zgodil, saj bi drugače kronistu in bralcu za oris nenavadnosti zgodbe zadoščala že zgolj omemba Veronikine nasilne smrti. Pri življenju seveda še vedno ostaja tudi domneva, da je želel kronist s kazalko na (izmišljeni) proces zmanjšati Hermanov, za sodobnike že preveč izstopajoč zločin nad nedolžno žensko.

¹ Natančneje o dogajanju: Grafenauer, 1982, 412. Nazadnje je celjsko-deseniško afero skupaj s stanjem raziskav, a brez novih ugotovitev predstavila Mojca Kovačič (Kovačič, 2008, 23–34).

² Dolenc, 1930.

Prizor iz predstave Veronika Deseniška SLG Celje 1970-1971
(Zgodovinski arhiv Celje)

Dosedanje raziskave statusa Hermanovega sodišča so sledile metodi izločanja potencialno pristojnih sodišč glede na vsebino obtožbe in omembe v kroniki. Analitično sicer ustrezno opravilo, ki ga je že leta 1930 utemeljil Metod Dolenc, je izhajalo iz povezave statusa sodišča in Hermanovega statusa, njegovih deželnoknežjih (tj. sodnih) pravic, ustavnopravnega položaja njegovih dežel in vpletenih oseb ter srednjeveškega procesnega prava. Ker je bil Dolenc že spočetka trdno prepričan, da je lahko šlo le za posvetno sodišče in sum čarovništva, so tudi mlajši pisci razmišljali nekako takole: grof Herman je kot lastnik sodnih pravic v Celju tam kar sam postavil sodišče, toda proces se ni mogel odviti na celjskem Ograjnem sodišču (to je bilo edino legitimno za sojenje plemiškim ljudem), ker Herman v Celju tedaj ni imel deželnoknežje oblasti. V pošteb tudi nista mogla priti trško ali deželsko celjsko sodišče, pa čeprav je od leta 1415 grof Herman imel pravico krvnega sodstva v svoji grofiji, ker sta oba sodila le neplemenitim ljudem, Veronika pa je bila plemkinja. Zato bi lahko šlo le za Hermanovo samovoljno izrabo svojega visokega političnega ugleda, kjer bi

Herman II. na portretu iz samostana v Lepoglavu
(Nada Klaić, Zadnji knezi Celjski, 1982)

lahko pred celjskim trškim sodnikom obtožil plemkinjo.³ V takšnem dojemanju je Veronikin proces služil kot rdeča nit za določitev ustavnopravnega značaja celjske grofije, čeprav ravno ta primer ni mogel govoriti o tem. Kot bom poskušal dokazati v nadaljevanju, primer namreč morda sploh ni šel v kontekst posvetnega sodstva.

Kaj je kronist o sodišču in procesu sploh zapisal? Poglejmo zadevni odlomek: »Herman liess ein recht besetzen und sy (tj. Veroniko, op. D. K.) fur recht fuhren und wolt sy mit recht umbracht

und überwunden haben. Und die ursach, die er zu ihr vor dem rechten sprechen und suchen lies, die was also: sy het mit zauberlisten seinen sohn graff Friederich überkommen, das er sy gemechelt und genomen hatt. Sy het auch ihm selbst mit giffit und in ander weis nachgestellet und auff sein leben gangen. Und solch ursach hat graff Hermann zu ihr suchen und klagen lassen, darumb das er sy mit recht überwunden und von leben zum todt bracht hett. Es wardt auch der Veronica ein vorseprech geben, und desselben tags emprach sy mit rechten durch hülff ihres vorseprechen.«⁴ Iz kratkega zapisa se da izluščiti naslednje: 1. Herman je »sklinal sodišče, ki naj bi o njej razpravljalo« in jo dalo usmrtiti, ni pa podatka – kje. 2. Razloga: sina je s čaranjem zapeljala, da jo je poročil; hotela pa je zastrupiti tudi samega Hermana (ali Friderika?). 3. Na procesu je Herman Veroniko z omenjenima obtožbama sam obtožil, da bi le bila obsojena. 4. Veronika je na procesu dobila zagovornika in bila z njegovo pomočjo še isti dan oproščena vseh obtožb. Zgolj po besedah iz prve točke sodišče sploh ni bilo nujno del Hermanovega sodnoupornega sistema, saj je bil edini grofov stik z njim očitno le vložitve obtožnice proti Veroniki. Po Dolencu pa niti tega sam ne bi mogel storiti, pač pa bi formalno to lahko storil le njegov zastopnik ali sam sodnik.⁵

Zanimivo je, da so raziskovalci ob tem nekako prezrli vsebino obtožnice. Ta ni bila uperjena le v ugotavljanje čaranja in zastrupljanja, marveč predvsem v nelegalnost in posledično razveljavitev sinove zakonske zveze. To izpričuje zaporedje v formulaciji, češ da je Veronika *zapeljala* Friderika *v poroko* (kar je po mojem bistvo obtožbe) s čaranjem, kar pa je bilo le sredstvo za dosego prvega. Veljavnost poroke so od zgodnjega srednjega veka obravnavala izključno cerkvena sodišča, ne glede na vzrok sporne poroke (tudi zaradi čaranja). Tudi Celjskim grofom v drugih okoliščinah (npr. prošnjah za poročne dispenze) nikoli ni bilo prihranjen določilo, ki je sicer zadevalo ločevanje zakonske zveze: mož ne more odsloviti žene brez razsodbe cerkvenega sodišča oz. škofa (X 4.19.3.). Tako se v ospredje prebija domneva, da se je Veronikin proces, če je seveda sploh bil, lahko odvil le na rednem cerkvenem sodišču. Na to namigujejo: 1. Oblika

³ O zgodovini teh analiz: Štih, 1996, 228–229. Prvotno misel, da naj bi šlo za trško sodišče, je zavrnil že Metod Dolenc (1930, 6 sl.). V tem mu je pritrdil Sergij Vilfan, ki je celo dvomil, da bi sploh šlo za pravi sodni proces na uradnem sodišču (Vilfan, 1984, 18). Podobno je menil Peter Štih, češ da bi bila Veronika kot plemkinja uradno lahko obtožena le na deželnem ogradnem sodišču, ki pa ga leta 1425 Celjski grofje niso imeli, saj so bili podsodni štajerskemu ogradnemu sodišču; neformalno pa jo bi Herman po njegovem lahko obtožil kar na celjskem trškem sodišču (Štih, 1996, 228–229 in 254).

⁴ Krones, 1883, c. XII (str. 79–80). Gl. tudi Goliev prevod kronike (Golia, 1972, 19–20).

⁵ Dolenc, 1930, 19.

obtožbe *per accusationem* (proces, ki se je začel šele na tožnikovo zahtevo, ki je tudi moral dokazati očitke);⁶ 2. Očitno sodelovanje Veronikinega branilca (*vorsprech*), ki je odgovarjal liku kanonskega advokata oz. prokuratorja (kronist je kanonskemu terminu dodelil vsebinsko najbolj smiselni nemški prevod, pa tudi F. Krones je v opombi v ediciji pojasnil, da gre za *Vertheidiger*⁷); na posvetnem sodišču prokurator niti ne bi bil potreben, saj bi se Veronika lahko otresla obtožb s pričami, ki bi potrdile njeno verodostojnost (ne pa dokazov!);⁸ 3. Hitra oprostilna razsodba, ki je posvetno sodišče brez daljšega procesa ne bi tako zlahka izreklo, še manj pa na pol privatno sodišče, ki bi ga Herman sklical sam in bi mu bilo gotovo poslušno.

Za čigavo sodišče bi lahko šlo? Formalno in dejansko v tistem času ne več sodišče savinjskega arhidiakona, marveč le škofovsko sodišče, skoraj gotovo pa ne inkvizicijsko sodišče, ki se je ukvarjalo le s čarovništvom in herezijami. »Srečno naključje« je bilo, da je na Hermanovem dvoru v Celju od leta 1420 užival azil pred Benečani ubegli oglejski patriarh Ludvik II. Teck, cerkveni ordinarij nad vsemi Hermanovimi spodnještajerskimi, spodnjekoroškimi in kranjskimi posestvi. Patriarh je v celjskem eksilu gotovo organiziral svojo pisarno in redno cerkveno sodišče za ozemlje patriarhata vzhodno od beneške Furlanije, ki ga je vodil njegov generalni vikar (še okoli leta 1423 je sodišče kot vikar za spiritualije, ki je razsojal tudi v zadevah zakonske zveze, vodil kranjski župnik Koloman de Manswerde, vendar kar v domačem Kranju⁹), vendar zapisov o njegovem splošnem delovanju iz tistih let skoraj ni.¹⁰

Za cerkveni proces govori tudi struktura Hermanove obtožnice, saj se oče sploh ni skliceval na domnevne statusne nepravilnosti in star-

Prizor iz predstave Veronika Deseniška SLG Celje 1970-1971
(Zgodovinski arhiv Celje)

ševske pravice ter konsenz za sinovo poroko, kar bi z upanjem na uspeh lahko storil na posvetnem sodišču. Tam bi lahko obtožbo celo reducirjal le na čaranje in zastrupljanje kot zločina »per se«, kar so posvetna sodišča sama procesirala od zgodnjega srednjega veka do 18. stoletja.¹¹ Dejansko je bil grof Herman osebno res precej prepričan o obstoju čarovnic v svojih deželah, saj je npr. leta 1432 kot slavonski ban naročil županu in plemiškim sodnikom zagrebške županije (torej posvetnim organom!) strog pregon čarovnic in zastrupeljavk, kar je tedaj pomenilo tudi kaznovanje s smrtjo.¹² Umanjek vsega drugega v obtožnici pa je bil kanonsko logičen vsaj iz treh razlogov:

1. Sin je bil leta 1425 star že ok. 46 let in zato daleč od nedoletnosti za samostojno življenje in poroko, kot je določal dekretal X 4.2.1.

2. Starševski konsenz za poroko v kanonskem smislu sploh ni bil potreben. Vmešavanje tretje osebe v poroko sicer ni bilo v nasprotju s

⁶ Bayer, 1982, 103.

⁷ Krones, 1883, op. 10 na str. 80. Tako besedo razlaga tudi Matthias Lexer v »Mittelhochdeutsches Taschewörterbuch«, 37. Aufl. (Stuttgart 1883), 303. Pač pa je Dolenc menil, da termin pomeni »besednika«, tj. pravno izurjenega pomočnika obtožencu in tožniku za formalno pravilno procesiranje (Dolenc, 1930, 18).

⁸ Bayer, 1982, 70–71.

⁹ Tedaj je poklical pred svoj »tribunal« konjiškega duhovnika (AS ZL, 1423 XII 7, Kranj).

¹⁰ Gruden, 1992, 458. Protokoli patriarhove pisarne in sodišča so ohranjeni šele od leta 1472 naprej.

¹¹ Bayer, 1982, 67 sl.

¹² Cf. po: Bayer, 1982, 526.

Prizor iz predstave Veronika Deseniška SLG Celje 1970-1971
(Zgodovinski arhiv Celje)

človekovo svobodno voljo, če se je želelo zaročenca npr. obvarovati pred zmoto, trpljenjem in prenačlenostjo. V 9. stoletju je Cerkev uspela omiliti patriarhalno oblast in starševski konsenz je v kanonskem pravu vedno bolj zamenjeval konsenz para, psevdoidzidorski dekretali pa sploh niso več poznali starševskih poročnih ovir.¹³ Legitimnost svobodno sklenjene poroke je sicer ostala vprašljiva v posvećenem pravu. Tam so nadzor porok otrok staršem formalno zagotavljali stanovski privilegiji. Ti pa so bili napisani predvsem v smislu zagotavljanja pravic ministerialov proti samovolji deželnega kneza in svobodnih gospodov.¹⁴ V 14. stoletju pa stanovski privilegiji niso več zadovoljivo ščitili zapuščine po starših v primerih, ko so se otroci poročili mimo volje staršev. Teologi so zato staršem morali neko-

liko popustiti, čeprav je kanonsko pravo od konca 12. stoletja brez popuščanja uveljavljalo ženinov in nevestin konsenz kot bistveni element poroke in zakonske zveze. Očetovo privoljenje se je skrčilo na čas še nekonzumirane zaroke ali ob ugrabitvi hčerke.¹⁵ Kanonisti in sholastiki, na čelu s Tomažem Akvinskim so med poudarjanjem zakramentalnosti zakonske zveze oblikovali kompromisno mnenje, da je starševski konsenz pri polnoletnih otrokih le še zaželen (predvsem pri zarokah, ki so materialni pól zakonske zveze), njegova odsotnost pa ne izničuje veljavnosti zakonske zveze.¹⁶ Zato je bila kronistova obrazložitev, da je kralj Sigmund še pred procesom s pretvezo ujel Friderika in ga izročil očetu, ker da je Friderik Veroniko »ahn willen seines vatters graff Hermanns, auch ahn rath könig Sigmund seines schwagers genommen hett«, kanonsko brezpredmetna.¹⁷ Ne pa v resničnem življenju.

3. Statusno različne zveze ali morganat (*mesaliance, missheirat, matrimonium morgantaticum*, »poroka z levo roko«¹⁸) v času Friderika in Veronike niso bile nič posebnega, niti ne prepovedanega ter niso ogrožale zapuščinskih poti. Morganat je bil v obliki zveze med svobodnjakom in nesvobodno žensko pogost že v zgodnjem srednjem veku, ko so si ga privoščili celo knezi brez nevarnosti za legitimnost svojih potomcev. Do visokega srednjega veka pa je statusna neenakost (ne-svoboda) z dovoljenjem Cerkve pogojno vendarle lahko razdrila zakonsko zvezo. Že leta 757 je cerkvena sinoda v frankovskem Compiègneju dopustila, da se zakonska zveza med svobodnikom in nesvobodnico (ali nasprotno) lahko razveže, mož pa poroči z drugo, če svobodnik pred poroko ni nič vedel o partnerjevem nižjem statusu ali pa če je tak postal po poroki; če pa je vedel, naj zveza obstane.¹⁹ Otroci iz mešanih zvez nesvobodnika (-ce) in svobodnika (-ce) so avtomatično ostali nesvobodni in dodeljeni skrbi matere in njenega sorodstva. Morganat je spet bolj prišel do veljave od 13. stoletja, ko je zelo poraslo število poročnih zvez med ministeriali in

¹³ Cf. po Gratianu: C. 30 q. 5 c. 1 in 3. Prim. Freisen, 1893, 314–315.

¹⁴ Za kranjsko plemstvo velja omeniti poročne omejitve oz. starševske kompetence pri porokah otrok v privilegijih iz leta 1186 in 1237 za štajersko plemstvo iz leta 1186 in 1237 (Spreitzhofer, 1986), 1237 za Lož, leta 1246 za Krško ter za Kranjsko iz let 1338 in 1365 (za goriški deželi Slovensko marko in Metliko ter Istro) s kasnejšimi ponovitvami in dopolnitvami, iz leta 1460 (»Zlata bula Kranjcev«). Določila so bila sorodna ali enaka tistim v privilegijih za koroško in štajersko plemstvo (Levec, 1898, 53–58 in Vilfan, 1993, 223–226). Gl. tudi Vilfan, 1996, 442 sl.

¹⁵ C. 32 q. 2 c. 12. X 4.5.5 (dekretal papeža Urbana III. iz leta 1186). Prim. Freisen, 1893, 234–242 in 316–317.

¹⁶ X 4.2.1 in 4.5.6. Prim. Freisen, 1893, 317–323.

¹⁷ Krones, 1883, c. XI (str. 78–79).

¹⁸ Ta izraz izhaja iz razlike v poročnem obredu – pri običajni poroki sta si ženin in nevesta izmenjala roke, pri poroki z levo roko pa je ženin z levico prijel nevestino desnico (Zedler, 1739, 2088).

¹⁹ MGH Capit. I, št. 16 c. 6, 13.

svobodnimi gospodi, obenem pa se je vzpostavila zahteva po *enakorodnosti* plemiških partnerjev – predvsem zaradi materialnih oz. dedovanjskih potreb. V srednjeveških pravih je veljala prevlada moževega oz. očetovega statusa: žena je s poroko zapustila očetovo in vstopila v moževo družino, in dobila status in ime moža. Prevzem statusa po moževi oz. očetovi strani je veljal le znotraj istega stanu: če se je neplemkinja poročila s plemičem, je sicer dobila njegov status, ne pa vseh premoženjskih pravic; če pa se je plemkinja poročila z neplemičem, je izgubila plemenitost. Toda te nevarnosti ni bilo v celjskem primeru, saj je bila Veronika plemkinja, resda opazno nižjega ranga.²⁰ Med zakoncema se po poroki največkrat ni vzpostavila popolna pravna skupnost, saj je žena obdržala svoj vzdevek/priimek in namesto običajnih poročnih prejemkov dobila le jutro (*Morgen-gabe*); iz tega je tudi izšel termin za takšno poroko. Do očeta in njegovih sorodnikov je imel otrok iz takšnega zakona le subsidiarno dedovanjsko pravico do alodov, ne pa do fevdov²¹ in šele od 16. stoletja mu je bil s precejšnjo težavo in v omejenih primerih (npr. ob grozečem izumrtju družine) lahko priznan vstop v dedni red plemenitega očeta.²² Tudi v tem primeru se Herman ni imel česa bati, saj je imel leta 1425 še živega sina Hermana III., Friderik pa je imel iz prvega zakona že skoraj odraslega sina Ulrika II. (roj. ok. 1406). Razumljivo je do neenakih porok najprej in v največji meri prišlo v socialno propulzivnih sredinah (tj. v mestih). Tudi v večjih mestih na Slovenskem, npr. v Ljubljani, sta se od konca 13. stoletja spajala vrhnji sloj bogatega meščanstva kvazipatricijskega tipa in nižje plemstvo z dežele, ki se je za stalno ali začasno naseljevalo v mestih. Takšna praksa se je obdržala še naprej, zlasti od 15. stoletja, ko so se bogati meščani tudi brez poroke poplemenitili s pomočjo velikega premoženja, deželnih funkcij in selitve na kupljene gradove.²³

²⁰ Po besedah celjskega kronista: »... wiewohl sy ihm nicht eben gleich was an dem adel, denn sy was geschlechter rittermessiger leut.« (Krones, 1883, c. 11, str. 78–79). Razumljivo pa je celjskim grofom nenaklonjeni Enej Silvij Piccolomini v *Historia Australis* iz ok. leta 1453 zapisal, da je bila Veronika le ena od mnogih Friderikovih konkubin (cf. po: Mlinar, 2005, 220).

²¹ Npr. pri Izidorju Sevilskem (*Isidorus Hispalensis, Etymologiae*, 1911, lib. IX c. 5 § 18, 24, 25).

²² Elverfeldt–Ulm, 2001, 22–24; Cornaro, 63–64; Willoweit, 2004, 56 sl. (s primeri) in 104 sl. (za pravo).

²³ Kos, 2005, 96–104, 174–179,

Prizor iz predstave Veronika Deseniška SLG Celje 1970–1971
(Zgodovinski arhiv Celje)

A tudi Hermanov glavni adut, da s črno magijo kriminalizira sinov zakon, na rednem cerkvenem sodišču ni mogel naleteti na veliko razumevanje. Kanonisti namreč niso oblikovali enotnega sistema sankcioniranja čarovniških deliktov kot sredstva za dosego posvetnih koristi (*maleficium*), kaj šele v smislu novoveškega sabatizma,²⁴ čeprav so bili po drugi strani tako na posvetnih sodiščih kot papeškem tribunalu od 14. stoletja naprej znani (sicer zelo redki) procesi zaradi škodovanja s čaranjem, predvsem visokim plemičem (jasno, s povsem človeškimi ozadji).²⁵ Sploh pa je bil nevzdržen očitek o Veronikinem ogrožanju ljubljene Friderika (ali tasta?), čeprav je kanonsko pravo sankcioniralo tudi takšne primere: dekretal X 4.19.1. je možu omogočal ločitev od žene, ki ga je s spletko želela spraviti s sveta, vendar se je z drugo lahko

²⁴ To navsezadnje dokazujejo zelo skromne omembe čarovništva in njegovih posledic v vseh redakcijah in knjigah *Corpus iuris canonici: Liber quintus* ima sicer posebno poglavje, a zelo kratko (le s tremi kanoni) o čaranju (Tit. 21: De sortilegiis), ki pa zadevajo predvsem klerike in divinacijo (prim. tudi Brundage, 1986 in Bayer, 1982).

²⁵ Bayer, 1982, 121 sl.; geslo »Hexenglaube und Zauberei« C. Daxelmüllerja v *LexM* 4, 2203–2204, in Košir, 1997, 124).

poročil šele po smrti prve. Dekretala X 4.7.1. in 4.7.3. pa nista dopuščala poroke z drugo ženo, če je bila ta vpletena v smrt prve žene. Toda cerkveni sodniki so že na začetku morali priznati oprostilno sodbo kraljevega razsodišča o smrti Friderikove prve žene, saj zadeve mimo posvetnega sodišča še enkrat niso mogli obravnavati. Z ugotavljanjem obtožbe o domnevnem Friderikovem umoru grofice Elizabete se je na pobudo Elizabetinih sorodnikov namreč že leta 1424 ukvarjal tribunal kralja Sigmunda in njegovega takratnega gosta na dvoru v ogrski Peči, unionskega skandinavskega kralja Erika VII., ki je Friderika (s tem pa posredno tudi Veroniko) formalno opral krivde.²⁶ Herman zato ni mogel v tem oziru pognati novega posvetnega tribunala, saj ni želel in ni mogel še enkrat procesirati smrti sinove prve žene, takšno sodišče pa bi bilo nelegitimno. Le cesar je imel v rokah zadnjo apelacijsko inštanco, kar pa je Sigmund postal šele leta 1433, Herman pa, kot vemo, nikoli.

Morda bi imel Herman več sreče, če bi sinu in snahi očital in dokazal prešuštvo v času Elizabetinega življenja, saj v takem primeru kanonsko pravo ni bilo naklonjeno prešuštnikovi drugi poroki niti po smrti prve žene: dekretal X 4.7.5. je celo zahteval, da se vdovec, ki se je poročil z ljubico, vsekakor loči, čeprav sta bila poročena več let in imela otroke. Toda dekretal X 4.7.6. za Hermana ni bil več tako ugoden: če se nekdo po smrti prve žene poroči z drugo, s katero je imel spolne odnose (torej je tudi prešuštoval!), a ji ni obljubljal poroke, se drugi zakon obdrži, če le ni bil nobeden od njiju vmešan v smrt prve žene. Točno to pa je uspel že leta 1424 Friderik dokazati na razsodišču v Peči! Za nameček je Hermana oviralo še dvojje: 1.

Najprej splošni »fenimimni princip« v kanonskem pravu, ki je sankcioniral predvsem žensko prešuštvo.²⁷ 2. Konkretno pa še dekretal X 5.16.1., ki je pravil: če nekdo zapelje nezaročeno devico, jo z izplačilom poročnega darila lahko tudi poroči. In ker sta bila sin in snaha v letih 1422/1423–1425 formalno samska, je bilo cerkvene sodnike nemogoče prepričati, da je njun zakon neveljaven, saj je bil kanonsko očitno ustrezno sklenjen, tudi z obojestranskim konsenzom, in bil zanesljivo tudi že neštetokrat konzumiran. Hujših cerkvenih zažrkov za veljavnost Friderikovega in Veronikinega zakona torej ni moglo biti, razen moralnih, ker je par do poroke živel v pravno precej nedolžnem konkubinatu.²⁸

Tako so se lahko le cerkveni sodniki, ki so bili za pritiske posvetnih sponzorjev manj občutljivi od posvetnih sodnikov in bili zavezani razmeroma milemu matrimonialnemu pravu, mimo Hermanove volje tako hitro odločili v Veronikino korist. Njena sodna zmaga pa je imela sistemsko težavo: cerkvena sodišča niso imela na voljo dovolj učinkovitih izvršilnih sredstev, ki bi nezadovoljne stranke prisilila v izpolnitev razsodb in Veroniki pred Hermanovim neformalnim maščevanjem formalna oprostitev še ni dajala dejanske zaščite. Herman je dal nesrečno snaho brez strahu pred posledicami spet zapreti in končno utopiti na gradu Ojstrica pri Vranskem, s sinom pa je za dolgo prekinil stike.²⁹ In prav oprostitev in nato utopitev je pravnega formalista Dolenca najbrž tako zmedla, da je procesu na koncu odvzel resničnost, je pa Veronikino usmrtitev pravilno pripisal Hermanovi oblastniški samovolji.

Ker se je oče Herman za tisti čas že preostro znesel nad snaho, je kasneje nastal mit o ljubezni, ki izpolnjenost najde v zakonski zvezi, a je nato kruto prekinjena.³⁰ Takšna zgodba pa ni

²⁶ Dogajanje na tem razsodišču je omenil zaupnik kralja Sigmunda Eberhard Windeck v memoarih »Denkwürdigkeiten« (cf. po: Mlinar, 2005, 211–213). V literaturi je kot kraj sojenja včasih naveden ogrski Budim (Mlinar, 2005, 65, Kovačič, 2008, 26), kralj Erik pa se napačno oštevilčuje kot VIII. (Kovačič, 2008, 26). Šlo je za sina pomorjanskega vojvode Vratislava VII. in Marije Meklenburške, ki je bil v letih 1397–1439 tudi kralj dansko-švedske-norveške »kalmarske« unije, sorodnik in politični zaveznik cesarja Sigmunda. Umrli je leta 1459. (geslo »Erich VII.« Th. Jexleva v: LexM 3, 2141–2142). Ob robu tega procesa velja omeniti zanimivost, da je bil Erikov tesen prijatelj že tedaj (ali pa šele od procesa naprej?) Elizabetin nečak in Friderikov tožilec Ivan VI., ki je bil nato več let Erikov namestnik na Švedskem (gl. <http://hr.wikipedia.org/wiki/Frankapani>). Očitno pa mu prijateljstvo na procesu ni posebej koristilo!

²⁷ Tako govori celotno poglavje »De adulteriis et stupro« v CIC X 5.16.

²⁸ Kronist Eberhard Windeck je Veronikin status v tistih letih označil za »skrivno ženo« (slofwib) (cf. po: Mlinar, 2005, 212).

²⁹ Krones, 1883, c. XIII (str. 80–81).

³⁰ Dolenc, 1930, 22. Navsezadnje je skoraj do pike enako (z obdolžitvijo čaranja in utopitvijo) je leta 1435 samovoljno končal neželeni, a legalen morganatski zakon sina Albrehta III. z meščanko Agnes Bernauer tudi bavarski vojvoda Ernest! (Kovačič, 2008, 29).

več ustrezala srednjeveškemu dvorskemu mitu o neizpolnjenosti zaljubljenega viteza in (z drugim) poročene dame, marveč je ustrezal paradigmam ljubezni, ki se izpolnjuje v zakonski zvezi, posledično pa je celo ustrezal pred- in potridentskim cerkvenim reformistom, ki so poudarjali bistvenost zakonske zveze v odnosu med moškim in žensko. Celjski mit je v sozvočju z Rougemontovo tezo o neločljivi zvezi ljubezni in tragičnosti zato postal razvpit v romantičnem meščanskem 19. stoletju, ker je izhajal iz poroke iz ljubezni oz. po Orožnovi (1854) in Kronesovi (1883) objavi »Celjske kronike«. Veronikina in Friderikova tragedija je zato še vedno imperativ celi plejadi medievistov – da o mislecih raznih »zgodovin žensk« ne govorimo – ki se jim kaj zapiše o Celjskih grofih ali celo o pomenu ljubezni v preteklosti. Pa čeprav se pogosto ne sprašujejo po ozadih mita, še manj pa o takšnih podrobnostih, kot je problem statusa sodišča, ki je sodilo nesrečni Veroniki.

Viri in literatura:

- AS ZL: Arhiv Republike Slovenije, Zbirka listin (AS 1063).
- Bayer, Vladimir: Ugovor s đavlom. Procesi protiv čarobnjaka u Evropi a napose u Hrvatskoj. Zagreb, 1982.
- Brundage, James A.: Law, Sex, and Christian Society in Medieval Europe. Chicago, 1987
- Cornaro, A. Freiherr von: Die Ursprünge des Adels im deutschsprachigen Raum. V: S. Freiherr v. Elverfeldt–Ulm (izd.), Adelsrecht. Entstehung – Struktur – Bedeutung in der Moderne des historischen Adels und seiner Nachkommen. Limburg an der Lahn, 2001, 46–66
- Dolenc, Metod: Kazenska pravda zoper Veroniko Deseniško. Založba rektorata univerze kralja Aleksandra I. v Ljubljani. Ljubljana, 1930–1931
- Elverfeldt–Ulm, S. Freiherr von: Adelsrecht im deutschsprachigen Raum. V: S. Freiherr v. Elverfeldt–Ulm (izd.), Adelsrecht. Entstehung – Struktur – Bedeutung in der Moderne des historischen Adels und seiner Nachkommen. Limburg an der Lahn, 2001, 11–45.
- Freisen, Joseph: Geschichte des Canonischen Eherechts bis zum Verfall der Glossenliteratur, 2. izd. Paderborn, 1893.
- Krones, Franz; Golia, L. M., prev.: Kronika grofov Celjskih. Ljubljana, 1972
- Grafenauer, Bogo: Veronika Deseniška. V: Slovenski biografski leksikon, 13 zv. Ljubljana, 1982, 412–413.
- Gruden, Josip: Zgodovina slovenskega naroda (reprint šestih zvezkov, ki so izšli v letih 1910–1916). Celje, 1992.
- Isidorus Hispalensis, Etymologiae (1911): Libri etymologiarum (sive originum) libri XX (et se summo boni libri tres). Izd. M. W. Lindsay v: Scriptorum classicorum bibliotheca Oxoniensis, 1911). Oxonii.
- Kos, Dušan: Vitez in grad. Vloga gradov v življenju plemstva na Kranjskem, slovenskem Štajerskem in slovenskem Koroškem do začetka 15. stoletja. Ljubljana, 2005.
- Košir, Matevž: Sabat v čarovniških procesih – evropski fenomen na Slovenskem od 16. do 18. stoletja. V: O. Luthar in V. Likar (ur.), Historični seminar II. Ljubljana, 1997, 123–142.
- Kovačič, Mojca: Veronika Deseniška – nesrečne ljubezni in prepovedane poroke v srednjem veku. V: K. Keber, K. Šter (ur.), Historični seminar 6. Ljubljana, 2008, 9–39.
- Krones, Franz, izd.: Die Freien von Saneck und ihre Chronik als Grafen von Cilli, 2. Teil: Die Cillier Chronik. Graz, 1883.
- LexM 3, 4: Lexikon des Mittelalters 3, 4. Zürich (1986, 1989).
- MGH Capit. I: Monumenta Germaniae Historica, Capitularia: Legum sectio II: I, A. Boretius (izd.), Capitularia regum Francorum I (1883, ponatis 1984).
- Mlinar, Janez: Podoba Celjskih grofov v narativnih virih. V: Historia 11. Ljubljana, 2005.
- Štih, Peter: Celjski grofje, vprašanje njihove deželnoknežje oblasti in dežele Celjske. V: V. Rajšp (ur.), Grafenauerjev zbornik. Ljubljana, 1996, 227–254
- Štuhec, Marko: Materialna kultura plemstva na Kranjskem v prvi polovici 18. stoletja. Disertacija na Filozofski fakulteti. Ljubljana, 2000

Vilfan, Sergij: Glose k zgodovini srednjeveškega Celja. V: Kronika 32, št. 1. Ljubljana, 1984, 15–19.

Willoweit, Dietmar: Standesungleiche Ehen des regierenden hohen Adels in der neuzeitlichen deutschen Rechtsgeschichte. Rechtstatsachen und ihre rechtliche Beurteilung unter besonderer Berücksichtigung der Häuser Bayern und Pfalz. V: Bayerische Akademie der Wissenschaften, phil.-hist. Klasse, Sitzungsberichte, 2004, Heft. 5. München.

Zedler, J. H.: Grosses vollständiges Universal Lexicon, Bd. 19. Halle und Leipzig, 1739.

Zusammenfassung

FRAGEN ZUM GERICHT VON HERMANN

Schon lange prallen in der Historiographie die Meinungen aufeinander bezüglich der Wahrheit über den Prozess und den Charakter des Gerichtes, das im Jahr 1425 gegen Veronika von Desenice, zweite Ehefrau des Grafen Friederich II. von Cilli, nach einer Anklage wegen Hexerei und Vergiften einen Prozess durchführte, der mit einem Freispruch endete. Friedrichs Vater Hermann kühlte sein Mütchen an seiner jungen Schwiegertochter ab und ließ sie zunächst vor Gericht stellen und schließlich außergerichtlich hinrichten.

Die bisherigen Untersuchungen über den Charakter des Gerichtes von Hermann folgten der Methode des Ausschlusses potenziell zuständiger Gerichte im Hinblick auf den Inhalt der Anklage und die Erwähnungen in der „Chronik der Grafen von Cilli“. Die Methode beruhte darauf, dass man den Status des Gerichtes und der landesfürstlichen (d.h. gerichtlichen) Rechte, den verfassungsrechtlichen Status der Länder der Cillier Grafen und die involvierten Personen zueinander in Verbindung setzte. Die Forscher waren nämlich überzeugt, dass der Prozess vor einem weltlichen Gericht stattgefunden hat. Nach Durchführung ihrer Analysen kamen sie mehrheitlich zur Ansicht, dass es sich um eine Gerichtsfarce und einen außergerichtlichen Mord gehandelt hat, beides nur möglich aufgrund von Hermanns großer politischer Macht. Doch ein anderes Nachdenken über die Inhalte der Anklage, wie sie in der einzigen Quelle – der

„Chronik der Cillier Grafen“ aus der Mitte des 15. Jahrhunderts – vorgestellt wird, zeigt, dass der Fall wahrscheinlich nicht im Kontext einer weltlichen, sondern einer geistlichen Gerichtsbarkeit stand. Die Anklage gegen Veronika war nämlich nicht auf die Schuldfeststellung bezüglich des Todes der ersten Ehefrau gerichtet, sondern auf Zauberei zur Erlangung der Ehe, und zielte somit in Richtung Annullierung der Ehe des Sohnes. Beim Chronisten war keine Rede von einem Gerichtsprozess wegen Ermordung der Gräfin Elisabeth, was tatsächlich vor einem weltlichen Gericht verhandelt worden wäre. Mit der Feststellung der Schuld an Elisabeths Tod hatte sich jedoch auf Anklage von Elisabeths Verwandtschaft schon im Jahr 1424 ein Tribunal König Sigismunds im ungarischen Pécs beschäftigt. Es hatte das Paar formell von der Schuld an Elisabeths Tod reingewaschen. Graf Hermann konnte deshalb 1425 nicht erneut ein weltliches Tribunal einsetzen, denn er konnte nicht noch einmal wegen des Todes der ersten Ehefrau des Sohnes prozessieren. Zauberei und ein geistliches Gericht waren daher der rettende Strohalm, um den ungehorsamen Sohn gerichtlich zur Vernunft zu bringen und die unliebsame Schwiegertochter loszuwerden.

Hermann und Veronikas Richtern blieb also nur die Befassung mit der Gültigkeit der Ehe, was aber bis zum 18. Jahrhundert ausschließlich vor geistlichen Gerichten verhandelt wurde. Seit dem Jahr 1420 genoss der vor den Venezianern geflohene Patriarch von Aquileia Ludwig II. Teck, kirchlicher Ordinarius über alle untersteirischen und Krainer Besitzungen, Asyl auf Hermanns Hof in Celje. Der Patriarch hatte im Cillier Exil sicher eine Kanzlei und ein ordentliches Gericht für das gesamte Gebiet des Patriarchates östlich des venezianischen Friaul organisiert, unter Leitung seines Generalvikars. Es gibt jedoch keine Niederschriften über seine allgemeine Tätigkeit in jenen Jahren. Dass es sich um einen geistlichen Prozess handelte – wobei unwesentlich ist, ob darin Patriarch Ludwig selbst oder nur Konsistoriumsräte aktiv waren – bezeugt auch die Mitwirkung von Veronikas Verteidiger, der einem kanonischen Advokaten bzw. Prokurator entsprach, noch mehr aber der rasche Freispruch, den ein weltliches Gericht nicht so leicht ohne einen längeren Prozess hätte fällen können.

Somit wird auch verständlich, dass sich Hermann in der Anklageschrift nicht auf vermeintliche

statusmäßige Missstände und Elternrechte oder den Konsens zur Heirat des Sohnes berief, was er vor einem weltlichen Gericht hätte tun können. Für diese Einschränkung gab es zumindest drei Gründe: 1. Der Sohn war volljährig. 2. Der elterliche Konsens war für eine Ehe im kanonischen Sinn nicht notwendig. 3. Statusmäßig unterschiedliche Verbindungen bzw. Morganate waren zur Zeit von Friedrich und Veronika weder etwas Besonderes noch etwas Verbotenes und bedrohten auch nicht die Erbfolge. Auch Hermanns einziger Trumpf, nämlich mit schwarzer Magie die Ehe des Sohnes zu kriminalisieren, konnte nicht auf Verständnis eines geistlichen Gerichts hoffen. In der war nämlich Hexerei damals noch kein triftiges Argument, um irgendein Verbrechen zu beweisen. Überhaupt war der Vorwurf, Veronika bedrohe den geliebten Friederich, lächerlich – obwohl das kanonische Recht solche Beispiele sanktionierte: Die Dekretale X 4.19.1. ermöglichte dem Ehemann die Scheidung von der Ehefrau, wenn diese ihn durch eine Intrige aus der Welt schaffen wollte. Die Dekretale X 4.7.3. erlaubte keine Heirat mit der zweiten Ehefrau, wenn diese in den Tod der ersten verstrickt gewesen war. Da aber Friederich und Veronika in den Jahren 1422/1423–1425 formell ledig waren, war es unmöglich, die Richter zu überzeugen, dass ihre Ehe ungültig sei, war sie doch gemäß dem Kanon in beiderseitigem Konsens geschlossen und auch bereits konsumiert worden.

So mussten die geistlichen Richter, die für den Druck weltlicher „Sponsoren“ weniger empfänglich waren als weltliche Richter, an Hermanns Wünschen vorbei zugunsten von Veronika entscheiden. Ihr Sieg vor Gericht hatte jedoch ein großes Problem: Geistliche Gerichte hatten in matrimonialen Angelegenheiten nicht genügend wirksame Exekutionsmittel, um die unzufriedenen Parteien zur Erfüllung des Urteils zu zwingen und die formale Freisprechung Veronikas bedeutete noch nicht tatsächlichen Schutz vor Hermanns informeller Rache. Die Öffentlichkeit war sich allerdings bewusst, dass Friederich – unabhängig von seiner Rolle beim Tod seiner ersten Ehefrau – Veronika aufrichtig geliebt hatte und verurteilte daher ihre Verbindung wohl nicht. Und weil sich der Vater Hermann auch im Hinblick auf die damalige Zeit schon zu brutal gegenüber seiner Schwiegertochter verhalten hatte, konnte später der komplexe Mythos von Friedrichs

und Veronikas Liebe entstehen, der bis heute in der Publizistik weiterlebt.

Schlagwörter: *Veronika von Desenice, Friederich von Cilli, Ehe, Hexerei, Gerichtsprozess 1425*